

Om (øst)frisisk i 1800-tallet

Sune Gregersen

ISFAS, CAU Kiel

Grammatik i 1800-tallet

Dansk Sprognævn, 14. aug. 2023

Oversigt

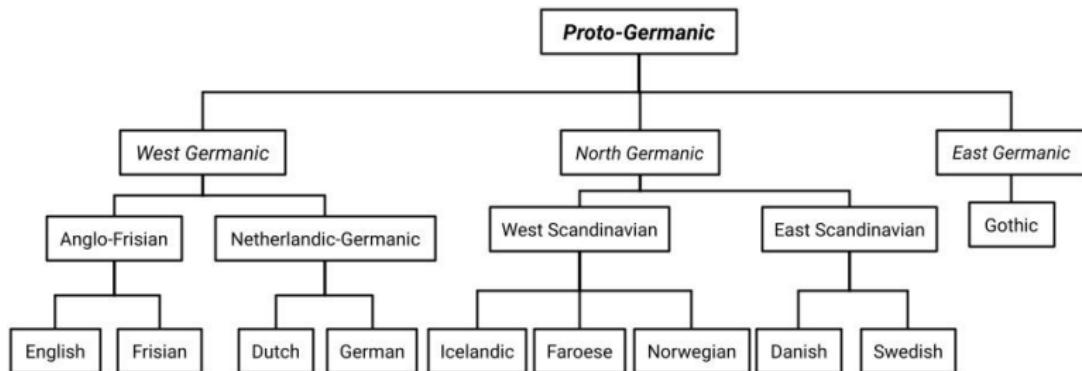
- 1 De frisiske sprog**
- 2 Frisisk i 1800-tallet**
- 3 Værkstedsrapport fra Wangerooge**
- 4 Perspektiver, især for dansk lingvistik**

Section 1

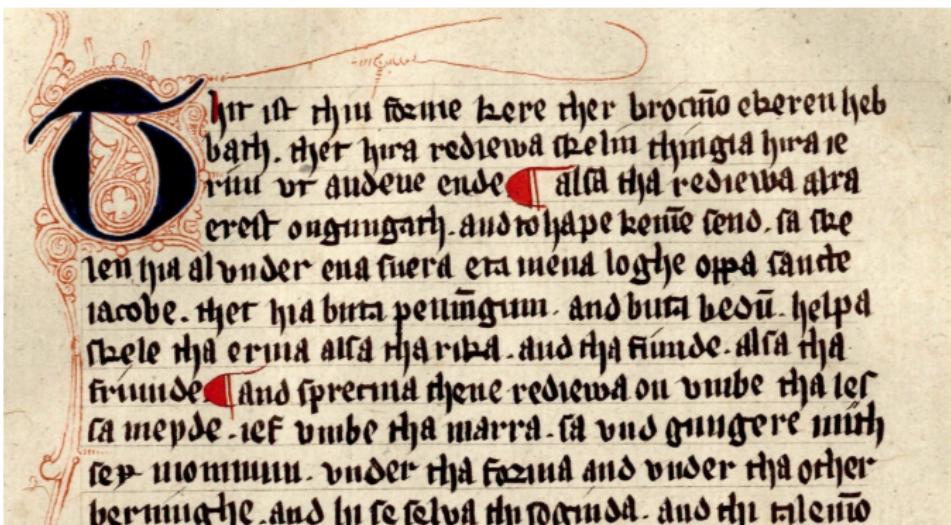
De frisiske sprog

Hyad er frisisk?

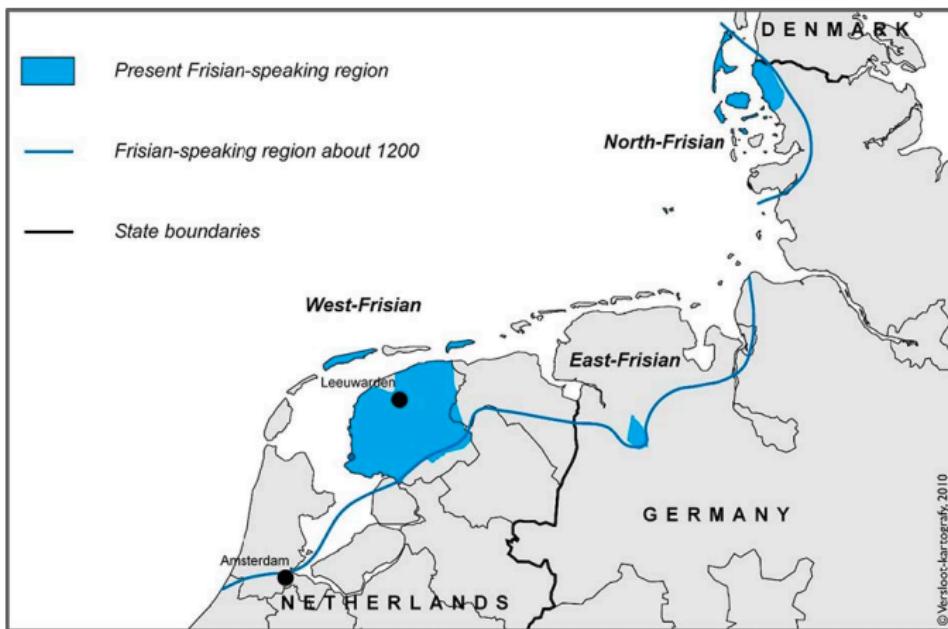
- Gren af den germanske sprogfamilie, historisk søstersprog til engelsk ("anglofrisisk")
 - I middelalderen næsten sammenhængende sprogområde, i dag (mindst) tre selvstændige sprog:
 - Vestfrisisk (Fryslân i Nederlandene)
 - Østfrisisk (Saterland i Niedersachsen)
 - Nordfrisisk (Nordfriesland + Helgoland i Slesvig-Holsten)
 - Oldfrisisk skrifttradition ca. 1300-1500, derefter domænetab til nederlandske og nedertyske (senere højtyske)

Germanske sprog iflg. Wikipedia

Oldfrisisk håndskrift (*Brokmerbrief*, ca. 1300)

(Old)frisisk sprogområde

(© Versloot-kartografy 2010; gengivet fra Winter 2022)

Oldfrisisk

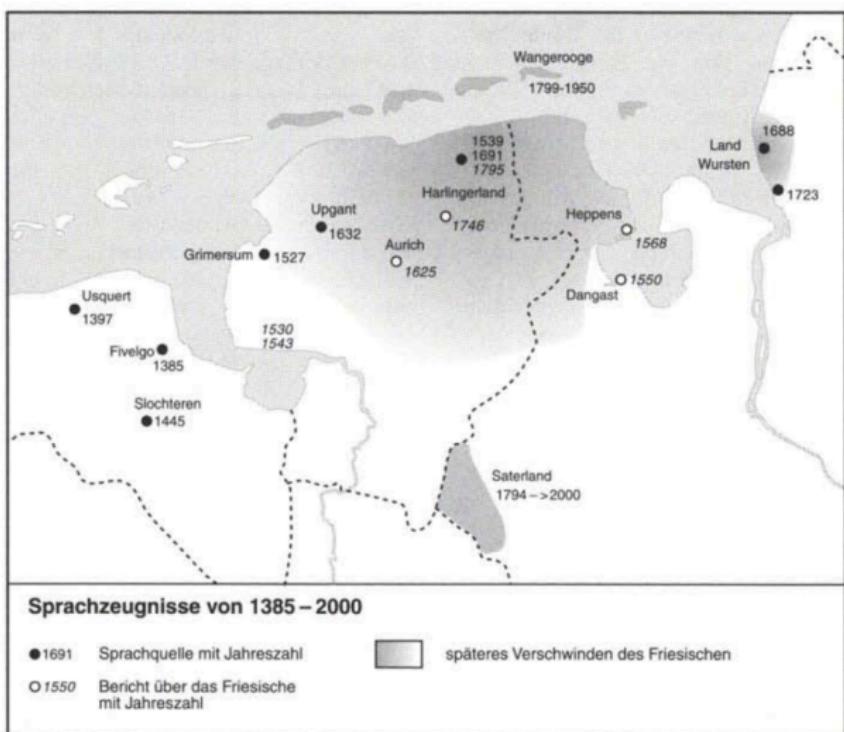
- Overleveret i ca. 15 hss. fra omk. 1300-1500
- Desuden inkunabel fra ca. 1485 (*Freeska Landriucht*) og forskellige kortere tekster (skøder, retsprotokoller etc.)
- Stort set alle overleverede tekster har juridisk karakter
- Hele korpusset stammer fra området mellem Vlie og Weser, mao. intet bevaret fra Slesvig

Frisisk efter middelalderen

- Vest- og Østfrisland mister deres autonomi ca. 1500
 - Administrationssprog nederlandsk og tysk; talesproget skifter også gradvis frem til 1800
 - Udvikling af nederlandsk og nedertyske dialekter på frisisk substrat (bl.a. *Stadfries* i Fryslân; *Ostfriesisch* i Østfrisland)
- Nordfrisiske områder delt mellem Slesvig og Danmark (kongerigske enklaver) – dansk/tysk administrationssprog, frisiske dialekter hjemmesprog

Quellenlage ca. 1500-1800

- Vestfrisisk: enkelte forsøg på at genetablere frisisk skrifttradition
 - Vigtigste skikkelse Gysbert Japicx (1603-1666)
- Østfrisisk: meget sporadiske kilder, mest udførlige en katekismus fra 1691 (udg. König 1911)
- Nordfrisisk: enkelte kilder fra 1600-tallet (katekismer, salmer) og 1700-tallet (bl.a. lejlighedsdigte) (udg. Holthausen 1921a,b, Ziesemer 1922)

Østfrisiske kilder
(© Arjen Versloot; gengivet fra Versloot 2001b: 736)

Winckelmann (1671) om sproget på Wangerooge

Die Einwohner dieses Eylandes gebrauchen sich zwar ins gemein der Westphälischen Sprach [dvs. nedertysk, SG] / jedoch haben sie unter sich noch eine besondere / die ein fremder / gar nicht verstehen kan [...] Auch sind die Einwohner / wie fast andere Wasserleut / etwas roh- und wilder Art / sollen sich jedoch / innerhalb kurzer Zeit / sehr gebessert haben

Winckelmann (1671: 11)

Section 2

Frisisk i 1800-tallet

Vestfrisisk i 1800-tallet

- *Fryske Beweging* fra begyndelsen af 1800-tallet, bl.a. repræsenteret af Brødrene Halbertsma (*De lapekoer fan Gabe Skroar*, 1822; *Rimen en Teltsjes*, 1871)
- Videnskabelige arbejder begyndende med Everwinus Wassenbergh (1742-1826), Ecco Epkema (1759-1832) og Joast Hiddes Halbertsma (1789-1869)
- Brudlinjer bl.a. ift. standardisering og forholdet til nederlandske

Nordfrisisk i 1800-tallet

- Egl. nordfrisisk litteratur siges at begynde med Jap P. Hansens *Der Geitzhals* (1809)
- Brudlinjer bl.a. ift. Slesvig-Holsten-spørgsmålet, fælles nordfrisisk vs. lokal identitet og frisisks rolle ift. (neder)tysk
- Helgoland britisk i perioden 1807-1890; kilder fra midten af 1800-tallet

Østfrisk i 1800-tallet

- To tilbageværende dialekter/sprog omkr. 1800: saterfrisk og wangeroogefrisisk
- Saterfrisk først dokumenteret i 1794 (ordliste) og 1812 (oversat tekst)
 - Første sprogvidenskabelige beskrivelse hos Minssen (1854)
 - Begrænset litterær produktion først i midten af 1900-tallet
- Wangeroogefrisisk uddør i beg. af 1900-tallet – men fyldig dokumentation fra midten af 1800-tallet

Wangeroogefrisisk

- Østfrisisk dialekt (el. sprog) på vadehavsøen Wangerooge; nok aldrig mere end et par hundrede talere
- *Neujahrsflut* 1854/1855 og evakuering af befolkningen til fastlandet → "broken transmission"
- Folketælling i 1890 finder 32 talere, "fast nur Erwachsene" („Correspondenzen“ 1892)
- Sidste to talere siges at være døde 1950 (men muligvis "semi-speakers")

ALTWANGERODE
Nach einem Stich von V. Kobbe und C. C. Lüders, Wanderungen an der Nord und Ostsee (1837)

Alt-Wangerooge omk. 1840 (Zuiderzeemuseum Enkhuizen, CC BY-SA 4.0)

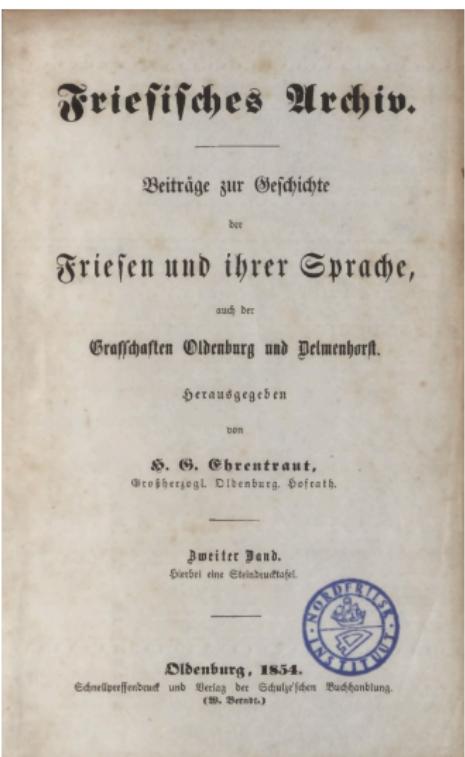
Wangerooge i dag (© Martina Nolte, CC BY-SA 3.0 DE)

Dokumentation af wangeroogefrisisk

- Veldokumenteret takket være H. G. Ehrentraut (1798-1866) og hans hovedmeddeler Anna Metta Claßen (1774-1846)
 - Ehrentraut egl. jurist, men exceptionelt dygtig fritidslingvist
 - Feltarbejde på Wangerooge 1837-1841
 - Udarbejdede transkriptionssystem og indsamlede tekster, paradigmer og materiale til en ordbog
 - Noget af materialet offentliggjort i *Friesisches Archiv* (1849-1854), resten udg. af Versloot (1996b)
- Desuden enkelte kortere tekster (fx Littmann 1922, Siebs 1923), *Wenkersätze* (Bosse 2021: 510-513) og et par lakplader
- Korpus på i alt ca. 100.000 ord, "eine reichhaltige Grundlage für das Studium der Syntax" (Versloot 2001a: 424)

H. G. Ehrentraut (1798-1866)

Friesisches Archiv, bind 2 (Ehrentraut 1854)

8. Volksglauben.
Herrn.

bî ólen tiden, won de wâfer stinen tô sjénnen, un haïden
dait sjénnen in de sjen farfind *) — dait kan gans licht farfind
wêr mit tô heit wâtter óder tô kôl — den krêigen yâ nain
bûter. óder mónnich môel krêigen yâ 'n lets ful, dait wêr jûst
as mélkstippel, dait híten ya fon héxenbûter. won der den 'n
wûfminsk ûrtó kaum dait wêr 'n hex. fâ wêr der aînmôl 'n
wûf bî 't sjénnen, yû kan nain bûter krîg, dâ kumt 'er 'n ôel
wûf 'erdin un fidert híri an, wut yû nain wôn hâ? dâ bit **)

Wangeroogefrisisk tekst (Ehrentraut 1854: 13)

Glosseret eksempel

- (1) yaa schríiv-et de Wangeróog-er too_el up, deer kum-t
de skrive-PL DEF W.-DER sprog op der komme-3SG
doch siinléTHIIG nicks fon herdúut ...
da nogensinde intet fra ud
'De skriver wangeroogesproget ned, [men] det kommer der da
aldrig noget ud af ...'

Glosseret eksempel, fortsat

- (2) dait kan-t yaa doch nich farsta'un, af yaa mútt-ert
det kunne-PL de da ikke forstå.INF1 eller de måtte-PL
álltiid 'n Wangeróog-er bii yam hab, deer yam dait
altid INDF W.-DER ved dem have.INF1 REL dem det
farthiúutsk-et
fortyske-3SG
'... det kan folk da ikke forstå, medmindre de altid har en
wangerooger med sig som kan oversætte det for dem'
(Versloot 1996b: 446.34)

Wangeroogefrisisk i tal

Tabel 1: Antal talere af wangeroogefrisisk (anslået)

År	Talere	Kilde
1738	171	Ehrentraut 1849
1790	174	Crome 1793
1890	32	Kollmann 1891
ca. 1900	30	Siebs 1923
1927	7	Siebs 1931

Frisisk i dag

- Vestfrisisk: ca. 400.000 talere ("vulnerable")
- Østfrisisk
 - Saterfrisisk: ca. 1.000 talere ("severely endangered")
 - Wangeroogefrisisk uddødt
- Nordfrisisk: ca. 4.000 talere ("severely endangered")
 - Flere dialekter allerede uddøde, andre tales kun af den ældste generation
 - Föhrdialekten (*fering*) muligvis eneste dialekt som i dag også bruges aktivt af børn

De frisiske sprog i dag (fra Nielsen & Larsen 2009)

Section 3

Værkstedsrapport fra Wangerooge

Stand der Forschung

- Morfologiske oversigter og ordlister i Ehrentraut (1849)
- Forskning om historisk fonologi i beg. af 1900-tallet:
 - Samlet frisisk lydhistorie (med morfologi) hos Siebs (1901)
 - Löfstedt (1932) om udviklingen af *i* og *u* i wangeroogefrisisk
- Nyere studier om wangeroogefrisisk fonologi og grammatik:
 - Versloot (1996a) om geminerede konsonanter
 - Hoekstra (1998) om "r-Einschub"
 - Versloot (2002) om (tidligere) diminutivsuffikser
 - Stiles (2008) om udviklingen af *e* og *o*
 - Hoekstra (2008) om suppletion i verbet *sjoo* 'se'
 - Bosse (2012) om verber med suffikset *-ii*
 - Hoekstra (2023) om udviklingen af *heit* fra 'hedde' til 'være'

A grammar of Wangerooge Frisian

- Min ide: samlet grammatisk beskrivelse der også kan komme ikke-frisister til gode
 - Både fordi frisisk er noget overset af grammatikere, men også fordi korpusset er for godt til ikke at blive udnyttet
- Toårigt internationaliseringsstipendium fra Carlsbergfondet til projektet *A grammar of Wangerooge Frisian* (2022-2024)

CARLSBERGFONDET

Fra værkstedet

- Foreløbig syntaksskitse i open access (Gregersen 2023a)
- Under udgivelse: undersøgelse af komplementsætninger med *dat 'at'* (Gregersen 2023b)
- Igangværende undersøgelser
 - Undersøgelse af *dat* som årsagskonjunktion ('at' → 'fordi')
 - Studie af perfektumbrug i narrative tekster
 - Udgivelse af overset kilde i Niedersächsisches Landesarchiv

Årsagssætninger med *dat*

- (3) iik sin saa suf, **dat** iik farléeden nacht nich slíipin
jeg være.1SG så træt fordi jeg sidste nat ikke sove.PTCP
háb
have.1SG
'Jeg er så træt fordi jeg ikke har sovet i nat.' (Ehrentraut 1849: 103)
- (4) hä'stuu schóftiid haibt, **dát=tuu** saa laang we'
have.2SG pause have.PTCP siden=2SG så længe væk
wíziin bist?
være.PTCP være.2SG
'Har du haft pause, siden du har været væk så længe?'
(Ehrentraut 1849: 390)

Section 4

Perspektiver, især for dansk lingvistik

Hvorfor er frisisk spændende?

- Talesprogsgrammatik
- Sprogkontakt (frisisk-nedertysk-sønderjysk mv.)
- Frisisk som del af dansk (sprog)historie

Frisisk talesprogsgrammatik

- Øst- og nordfrisiske talesprog uden etableret standard
- Frisiske sprogs grammatik stort set ikke studeret fra et funktionelt perspektiv
- Udmærkede optegnelser ikke blot fra Wangerooge, men også bl.a. Helgoland og Saterland

Frisiske kontaktsprog

- Vestfrisisk: nederlandsk (+ nedertysk)
- Østfrisisk: nedertysk + højtysk
- Nordfrisisk (Nordfriesland): sønderjysk + nedertysk + højtysk
- Nordfrisisk (Helgoland): nedertysk (+ engelsk) + højtysk

Sprog i Sydslesvig i 1800-tallet

Udsnit af P. C. Koch, "Udkast til et Sprog-Kort over Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland", 1839

Frisisk-dansk kontakt

- Tydelig dansk (sønderjysk) indflydelse på nordfrisiske dialekter.
Et par eksempler:
 - Retningsudtryk, fx fering *Hi saat di stuul auer bi a woch* 'Han satte stolen over til væggen' (Ebert 1980)
 - og + INF, fx vidingh. *Dat äs lächt än liir Freesk* 'Det er let [å] lære frisisk' (Hoekstra 2009)
 - Stofpluralis, fx kærh. *de molke*, jysk *de mælk* (Hoekstra 2017)
 - Låneord fx mooring *ai* 'ikke', *tråawel* 'travl', *gris* 'pattegris'
- Underbelyst kontakthistorie mellem sønderjysk, nedertysk og nordfrisk

Nordfrisiske 'få'-konstruktioner

(5) Vidingherredfrisisk

Jitter en goen Sleep on dat herrlik uk Beerd fing
efter INDF god.M søvn i DEF.N herlig blød seng få.PST.3SG
Düke hem epfrisked.

D. REFL.M opfriske.PTCP

„Nach einem guten Schlaf in dem herrlich weichen Bett
frischte Düke sich auf“ (Peter Jensen, *Dükens Weerw*, 1934,
efter Hoekstra 2018: 176)

Hoekstra (2018) om 'få' i nordfrisisk

Es ist durchaus möglich, dass *fu* im unmittelbaren nordfriesisch-dänischen Kontaktgebiet noch weitere Funktionen aufweist und dass es zwischen den nordfriesischen Dialekten Unterschiede im Gebrauch von *fu* gegeben hat. Hier müssen künftige Untersuchungen Aufklärung geben.

Hoekstra (2018: 176)

Bjerrum (1999) om fjoldemål og frisisk

Fjolde ligger i nærheden af det frisiske sprogområde mod vest, og der findes ord, som er fælles for Fjolde og det frisiske område, men om de er lånt den ene eller den anden vej, er højst usikkert [...] en behandling af dette emne [ville] kræve lige så megen viden om Bredstedt-frisisk som om Fjolde-dansk

Bjerrum (1999: 12)

Frisisk som del af dansk (sprog)historie

- Nordfrisisk i Danmark i hvert fald fra 800-tallet til 1864
- Frisisk sprogforskning i Danmark siden Rasmus Rask (*Frisisk sproglære*, 1825). Desuden bl.a.:
 - K. J. Lyngby (1829-1871)
 - Hermann Möller (1850-1923)
 - Peter Jørgensen (1899-1970)
 - Hans Frede Nielsen (1943-2021)

Tak for opmærksomheden!

Kommentarer og spørgsmål er altid velkomne:
s.gregersen@isfas.uni-kiel.de

Litteratur I

- Bjerrum, Marie. 1999. Fjolde-etymologier: Supplement til Fjoldeordbogen. *Danske folkemål* 41. 5–15.
- Bosse, Temmo. 2012. Wangeroogische i-Verben: Betrachtungen zum Verbsystem des ausgestorbenen ostfriesischen Dialekts der Insel Wangerooge. *Us Wurk* 61. 125–141.
- Bosse, Temmo. 2021. *Das nord- und ostfriesische Wenkermaterial: Hintergründe, Validität und Erkenntniswert.* (Deutsche Dialektgeographie 128). Hildesheim: Olms.
- Correspondenzen. 1892. *Jeversches Wochenblatt* 102(46). 2–3.
- Crome, A. F. W. 1793. Statistisch-ökonomische Beschreibung der Reichsunmittelbaren Herrschaft Jever, im westphälischen Kreise, bisher dem Fürstlich Anhalt-Zerbstischen Hause gehörig. *Neues Journal für Staatskunde, Politik und Kameralistik* 1. 1–51.
- Ebert, Karen H. 1980. Orts- und Richtungsangaben im Fering. I Niels Danielsen (red.), *Friserstudier: 4 foredrag holdt ved Friserdagen i Odense 7. maj 1979*, 56–75. Odense: Odense Universitetsforlag.

Litteratur II

- Ehrentraut, H. G. 1849. Mittheilungen aus der Sprache der Wangeroger. *Friesisches Archiv* 1. 3–109, 338–416.
- Ehrentraut, H. G. 1854. Mittheilungen aus der Sprache der Wangeroger. *Friesisches Archiv* 2. 1–84.
- Gregersen, Sune. 2023a. *A syntactic sketch of Wangerooge Frisian*. DOI: 10.5281/zenodo.7775493. *Unpublished working paper*.
- Gregersen, Sune. 2023b. Komplementsætninger med V2-ledstilling i wangeroogefrisisk. *Ny forskning i grammatik*. To appear.
- Hoekstra, Jarich. 1998. R-ynfoeging yn it Wangereagersk. *Us Wurk* 47. 25–48.
- Hoekstra, Jarich. 2008. Suppleesje by tiidwurden yn it Eastfrysk: Sealtersk *sjo - saach - blouked*, Wangereagersk *sjoo - blauket - blauket* ('sjen'). *Us Wurk* 57. 120–140.
- Hoekstra, Jarich. 2009. The AND + infinitive construction in the North Frisian-Low German-Danish language contact area. I Alexander N. Lenz, Charlotte Gooskens & Siemon Reker (red.), *Low Saxon Dialects across borders – Niedersächsische Dialekte über Grenzen hinweg* (Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik – Beihefte 138), 245–272. Stuttgart: Steiner.

Litteratur III

- **Hoekstra, Jarich.** 2017. Was ist die Mehrzahl von „Milch“? Lexikalische Plurale im Nordfriesischen und im Jütischen. I Jana Krüger, Vivian Busch, Katharina Seidel, Christiane Zimmermann & Ute Zimmermann (red.), *Die Faszination des Verborgenen und seine Entschlüsselung: Rāði sār kunni* (Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde 101), 169–192. Berlin: De Gruyter. DOI: 10.1515/9783110548136-013.
- **Hoekstra, Jarich.** 2018. Zum Gebrauch des Verbs *fu* ‘bekommen, kriegen’ im Fering-Öömrang (Nordfriesisch). *Us Wurk* 67. 137–182.
- **Hoekstra, Jarich.** 2023. From naming verb to copula: The case of Wangerooge Frisian *heit*. *Journal of Germanic Linguistics* 35(2). 97–147. DOI: 10.1017/S1470542722000113.
- **Holthausen, Ferdinand.** 1921a. Nordfriesische Studien. *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 45. 1–50. DOI: 10.1515/bgsl.1921.1921.45.1.
- **Holthausen, Ferdinand.** 1921b. Nordfriesische Studien II. *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 48. 1–24. DOI: 10.1515/bgsl.1924.1924.48.1.

Litteratur IV

- Kollmann, Paul. 1891. Der Umfang des friesischen Sprachgebietes im Großherzogtum Oldenburg. *Zeitschrift für Volkskunde* 1. 377–401.
- König, Erich. 1911. *Johannes Cadovius Müllers Memoriale linguae Frisicae: Nach der jeverschen Originalhandschrift*. Norden – Leipzig: Soltau.
- Littmann, Enno. 1922. *Friesische Erzählungen aus Alt-Wangerooge: Letzte Klänge einer verschollenen Sprache*. Oldenburg: Littmann.
- Löfstedt, Ernst. 1932. Zur Lautgeschichte der Mundart von Wangeroog. I *Zwei Beiträge zur friesischen Sprachgeschichte* (Lunds Universitets Årsskrift. N. F. Avd. 1. 28, no. 2), 3–33. Lund: Littmann.
- Minssen, Johann Friedrich. 1854. Mittheilungen aus dem Saterlande. *Friesisches Archiv* 2. 135–227.
- Nielsen, Hans Frede & Niels-Erik Larsen. 2009. *Frisisk*. I *Den Store Danske*. <https://denstoredanske.lex.dk/frisisk>. (3 Nov 2022).
- Siebs, Theodor. 1901. Geschichte der friesischen Sprache. I Hermann Paul (red.), *Grundriss der germanischen Philologie*, 2. udg., bd. 1, 1152–1464. Strassburg: Trübner.

Litteratur V

- Siebs, Theodor. 1923. Vom aussterbenden Friesisch der Insel Wangeroog. *Zeitschrift für deutsche Mundarten* 18. 237–253.
<https://www.jstor.org/stable/40498287>.
- Siebs, Theodor. 1931. Die Friesen und ihre Sprache. I Conrad Borchling & Rudolf Muuß (red.), *Die Friesen*, 56–76. Breslau: Hirt.
- Stiles, Patrick V. 2008. A note on the development of Old Wangeroogic *e and *o in open syllables. *Us Wurk* 57. 176–194.
- Versloot, Arjen. 1996a. Konsonantengeminaten in der Sprache der Wangerooger: Eine Einmaligkeit unter den westgermanischen Sprachen. *NOWELE: North-Western European Language Evolution* 28–29. 241–250. DOI: 10.1075/nowele.28-29.17ver.
- Versloot, Arjen. 2001a. Das Wangeroogische. I Horst Haider Munske (red.), *Handbuch des Friesischen*, 423–429. Tübingen: Niemeyer.
- Versloot, Arjen. 2001b. Grundzüge ostfriesischer Sprachgeschichte. I Horst Haider Munske (red.), *Handbuch des Friesischen*, 734–740. Tübingen: Niemeyer.

Litteratur VI

- **Versloot, Arjen.** 2002. Die wangeroogischen Diminutivendungen *-uuk* und *-iik*. *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 56(1). 223–231. DOI: 10.1163/18756719-056-01-90000016.
- **Versloot, Arjen P. (red.).** 1996b. "Mittheilungen aus der Sprache der Wangeröger": *De neilittenskip fan H.G. Ehrentraut oangeande it Eastfryske dialekt fan it eilân Wangereach út it argyffan it Mariengymnasium yn Jever*. Ljouwert/Leeuwarden – Aurich: Fryske Akademy – Ostfriesische Landschaft.
- **Winckelmann, Johann Just.** 1671. *Oldenburgische Friedens- und der benachbarten Oerter Kriegs-Handlungen*. Oldenburg: Zimmer. <https://www.digitale-sammlungen.de/en/details/bsb11054802>.
- **Winter, Christoph.** 2022. Frisian. I *Oxford Research Encyclopedia of Linguistics*. DOI: 10.1093/acrefore/9780199384655.013.938.
- **Ziesemer, Walther.** 1922. Nordfriesischer Katechismus in Strander und Föhringer Mundart. *Niederdeutsches Jahrbuch* 48. 53–74.